

V poslednom desaťročí sa v Rusku objavili viaceré publikácie, v ktorých sa vo väčšom či menšom rozsahu reflektoval aj ruský typ národnej mentality. Za všetky spomeniem fundamentálnu monografiu V. K. Kantora "...*Jest' jevropeskaja deržava.*" *Rossija: trudnyj put' k civilizacii* (1997), z ktorej som svojho času preložila (i publikovala) práve kapitolu o ruskej mentalite. Žiaľ, ani táto publikácia nie je u nás prístupná.

Raisa Kopsová

PhDr. Raisa Kopsová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

AMICUS PLATO MAGIS AMICA VERITAS

BOGDAN DEMBIŃSKI: *Teoria idei: Evolucja myśli Platónskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999, 2. doplnené vydanie, 209 s.

Recenziu knihy o Platónových ideách nezačnem hodnotením ani analýzou alebo interpretáciou textu. Možno nezačnem tradične, teda tak, ako sa zvykne či dokonca má začínať. Za postup, ktorý som si zvolil, sa ospravedlňujem. Ale nerozhodol som sa tak preto, aby som čitateľa upútal alebo pobavil (hoci staroveké texty si kládli za jednu z úloh pobaviť a upútať čitateľa, pravdaže nie na úkor kvality argumentácie). Myslím, že predtým, ako sa pustíme do premýšľania o Dembiňského Platónovi, mali by sme si pripomenúť situáciu, ktorá nás pri čítaní kníh - obzvlášť tých o Platónovi - sprevádza, ohraničuje a vedie; a to často bez toho, aby sme si uvedomili jej zvláštnu moc. Naše "obcovanie" s vecami súhrne nazývanými "svet" nie je ani nadčasové, ani nečasové. Vždy vychádza z prítomnosti, v ktorej sa nachádzame a ktorej môžeme v každom momente pripísať "vlastné dejiny". Onen zvláštny pohyb vecí a ideí, ktorý nie je len jednoduchým dianím, ale ťažko opísateľnou "dejinnosťou" nás samých. Jednoducho vyjadrené, o veciach premýšľame spoločne s knihami, ktoré čítame. Ale keď si to pripustíme, keď si čosi také uvedomíme, mohli či mali by sme uskutočniť prvý krok, ktorý sa netýka už len prvej položenej otázky, ale toho, *kto ju kladie: Aké knihy o Platónovi čítame, resp. akého Platóna čítame?*

Donedávna to boli spravidla marxistické interpretácie, ktoré nevyrástli "samé zo seba". V pozadí ich premýšľania by sme našli na jednej strane (zjednodušený) slovník Hegela a vôbec nemeckej klasickej filozofie; na strane druhej to boli tradičné (hlavne nemecké) interpretácie antického myslenia čiže (zjednodušený) Zeller, Windelband, Kranz atď. Hovoríme o "východnej", veľmi zideologizovanej forme marxizmu, ku ktorej sme sa donedávna takmer všetci hlásili. Dnes sa k marxizmu nehlásime, ale to ešte neznamená, že nás k nemu nepútajú naše vlastné výklady, napr. výklady Platóna. Myslím, že práve na tom, ako rozumieme "vzdialeným mysliteľom" - napr. Platónovi -

si môžeme dôslednejšie uvedomiť svoje vlastné postoje voči otázkam, ktoré nazývame "súčasnými".

Marxistické interpretácie miesta človeka vo svete sa netýkali len disciplín opisujúcich tú ktorú oblasť skutočnosti "okolo nás". Rovnako sa dotýkali toho, čo sme zanechávali "za sebou". Dejiny, ich interpretácie a reinterpretácie, boli v centre našej pozornosti. Aspoň navonok. Marxizmus ich mal raz a navždy "zhodnotiť" a "prehodnotiť". Z hľadiska tejto požiadavky muselo byť každému marxistovi zrejmé *kritérium* jeho hodnotenia ešte predtým, ako začal niečo prehodnocovať. V tomto predbežnom nátlaku na interpretáciu sa prejavil marxizmus ako schematický a ideologický. Platónovi sme prísúdili nálepku "idealista" či konkrétnejšie "objektívny idealista", ktorej sa už (chudák) nemohol zbaviť. Myslím, že marxistické kritérium spoločenskej praxe sa podpísalo na interpretácii dejín práve tak ako na ktorejkoľvek inej oblasti skutočnosti. Koniec koncov by bolo paradoxné, keby zostali nepoškvrnené práve dejiny. Preto som dosť skeptický voči niektorým ubezpečeniam, že marxistickí historici neboli - či nemuseli byť - zaťažení ideológiou a že ich práca spočívala v "rekonštrukcii toho, čo sa skutočne odohralo v tom ktorom myslení". Na plody takýchto "rekonštrukcií" narážame dodnes. Nevieť, či sa medzi nami ešte nájde nejaký marxistický historik, ale viem, že dodnes sú marxistické schémy hodnotenia prítomné v slovníkoch tých, ktorí sa k marxizmu už nehlásia. Stále viac som presvedčený, že voči dejinám myslenia sme zodpovední práve tak ako voči ktorejkoľvek inej oblasti nášho obcovania so svetom našich životov. Nieť zodpovedať za dejiny znamená predovšetkým pokúšať sa rozumieť im, interpretovať ich, hľadať cesty ďalšieho porozumenia. Jednoducho vyjadrené, priznať si, že aj ony sú "v pohybe". Podobne ako naše myslenie, ani dejiny nie sú ešte "hotové".

Nevieť, či poľskí historici myslenia majú podobné pocity. Ale viem, že v poľskej spisbe posledného desaťročia vzniklo niekoľko prác, ktoré sa pokúšajú interpretovať dejiny myslenia na základe konkrétnych analýz nezaťažených predbežnými hodnotiacimi schémami. A takéto schémy nemusia byť len marxistické. V tomto ohľade dlhujeme Platónovi veľa. Veď vyhlásiť o niekom, že bol "otcom objektívneho idealizmu", znamenalo v marxistickom žargóne asi toľko ako odsunúť ho na vedľajšiu koľaj ešte predtým, ako sme sa začali zaoberať ktorýmkoľvek argumentom (keďže "dotyčný idealista" nepochopil materiálnu povahu spoločenského diania).¹ Ako argument v prospech tejto nálepky mohlo slúžiť poukázanie na "imateriálnosť" ideí, ktoré majú byť vo vzťahu k "materiálnemu svetu" prvotné a určujúce. ("Platón považoval materiálnu podstatu

¹ Samozrejme, že pojmy ako "idealizmus", "objektívny", "subjektívny" atď. nevynašiel marxizmus ani ich neuplatňoval na dejiny myslenia ako jediný; tieto a iné "hodnotiace pojmy" vznikli v novovekom myslení. No aj v jeho rámci by sme našli niekoľko rôzne pochopených "idealizmov" (napr. Berkeleyho pojem "teistického", Kantov pojem "transcendentálneho" alebo Hegelov pojem "absolútneho" idealizmu atď.) Marxistí si jednotlivé pojmy prispôbili a nanovo ich definovali tak, aby vyhovovali ich požiadavkám. No podobné uplatňovanie terminologických schém hodnotenia na celé dejiny myslenia nás môže ľahko zviest' a zaviest' až k presvedčeniam, ktoré nám nepomáhajú rozumieť dejinám, ale v konečnom dôsledku nám ich zahmlievajú (viď napr. príbeh o nikdy nekončiacom "súboji idealizmu a materializmu", v ktorom je utopická vízia víťazstva materializmu "preukázateľná" v ktorejkoľvek epoche dejín; dejiny sú však potom len novou "eschatológiou", aj keď obrátenou z "hlavy na nohy"...))

sveta za druhotnú, odvodenú z prvotnej ideálnej podstaty, ktorú videl v ideách...") Obávam sa, že takéto čítanie Platóna neprispieva k pochopeniu toho, čo dnes zvykneme nazývať "teóriou ideí". Dôvodov je viacero. Uved'me aspoň jeden za všetky: Priamo v Platónových textoch by sme našli niekoľko "teórií ideí". Niektoré z týchto "teórií" (napr. v 1. časti *Parmenida*) by sme mohli chápať ako zásadné kritiky a odmietnutia akejkolvek možnosti postulovať ďalšie "učenie o ideách". Alebo použijeme jednoduchý protiargument: Ak Platón dospieva k nutnosti poznávať idey pomocou geometrickej skutočnosti, ako by sme to vyvrátili z pozície marxistu? Museli by sme napr. dokázať "materiálnosť" matematických entít. Ale ukážte mi v materiálnom svete "trojku" alebo "množinu bodov rovnako vzdialenú od svojho stredu"! Práve takto zdôvodnené "mysliteľné veci" vyrážali zbrane z rúk starovekým kritikom Platóna. A mnohým ich vyrážajú dodnes. Zdá sa, že marxisti nedosiahli v tejto otázke ani úroveň starovekých diskusií. Mohli by sme pokračovať ďalej, od sokratovskej maieutiky k platónskej dialektike, od metafyziky Jedna k neurčitosti Dyády či k nemožnosti postulovať náuku o "veci samej" (*Siedmy list*) atď. U Platóna je príliš veľa tém, ktoré sa nedajú vyložiť pozitívne, nech by sme sa o to pokúsili z ktorejkoľvek interpretačnej pozície. Nedajú sa "zhodnotiť". Zdá sa, že akýkoľvek pozitivizmus uplatnený voči Platónovi je vopred odsúdený na neúspech. Platónove texty sú príkladom všetkých príkladov *interpretačnej neistoty* a nutnosti opätovného porozumenia tomu, čo už bolo interpretované - hoci aj nami samými.

Ospravedlňujem sa za tento zdĺhavý úvod. Pokúšal som sa uviesť Dembiňského knihu do kontextu, ktorý sa týka predovšetkým našej situácie, aspoň pokiaľ ide o výkladovú literatúru k antickej filozofii. Zdá sa, že na Slovensku sme doteraz neprekonali kvalitu vlastných marxistických interpretácií. Poznáme to veľmi ľahko sami na sebe: Keď vstupujeme na pôdu antického myslenia, často cítime neistotu a niekedy dokonca "dejinné prázdno". Starovekému mysleniu stále dlhujeme veľmi veľa. Doteraz napr. nemáme vypracovanú adekvátnu terminológiu, pomocou ktorej by sme dokázali interpretovať onen "počiatočný stav západného myslenia". Doteraz napr. hľadáme u Platóna či Aristotela nejakú "náuku o hmote", zatiaľ čo ani Platón, ani Aristoteles nemali vo svojich slovníkoch nič, čo by korešpondovalo s moderným pojmom "hmoty" (a ani s pojmom "náuky"). Ale všetko je to vlastne o tom istom. Nové interpretácie budú musieť nadviazať na prácu klasických filológov a hľadať možnosti výkladov, ktoré - dúfajme - antické myslenie opäť uvedú na scénu nášho súčasného premýšľania. Ale prejdime k jednotlivým témam práce.

Kniha Bogdana Dembiňského začína (a nesie sa) v znamení slávnej stredovekej sentencie, ktorá má veľmi zvláštne a nezameniteľné dejiny: *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Jej pôvod siaha k Aristotelovej *Etike Nikomachovej*, ale používali ju najmä neskorí antickí a potom aj stredovekí komentátori Platónových textov. Mnohí bádatelia sa k nej dodnes hlásia, a to jednoducho preto, lebo je dokonalým vyjadrením fascinácie Platónom, ktorá nás núti "prekonávať" to, čo sme ako interpretátori už dávno prekonali, resp. sme si mysleli, že sme to prekonali: *Platón je priateľ, ale väčšmi si treba čtiť pravdu*.²

²Latinský citát sa dochoval v Cervantesovom románe *Don Quijote* (II. 51); pozri analogickú vetu na adresu Sokrata u Rogera Bacona (*Opus maius*, I. 7); grécka podoba sentencie

Ak sa púšťame do výkladu Platóna, sme (možno zámerne, možno samotným Platónom) nútení priznať sa k určitej pozícii, ktorá nás oprávňuje povedať čokoľvek na adresu toho, ktorého odteraz budeme nazývať menom "Platón". Pre niekoho to znamená márne úsilie, pre iného je to možnosť/nutnosť prihlásiť sa k určitej výkladovej tradícii, niekto ďalší to môže chápať ako proces, do ktorého vstupujeme neustále, dokonca aj vtedy, keď Platóna priamo neinterpretujeme (akoby všetko, čo vo filozofii robíme, bolo len kladením tých istých platónskych otázok). Dembiňski si plne uvedomuje status interpretátora a uskutočňuje dva kroky, ktoré mu dovoľujú vôbec začať interpretovať. Na jednej strane je to analýza textov zoradených v postupnosti, ktorá nám umožňuje myslieť *evolúciu* platónskej myšlienky ideí. Chápe ju ako "teóriu", teda dokladá, že je vnútorne spätá a že v konečnom poriadku vecí vytvára určitú "jednotu". Vypomáha si pomerne širokým spektrom platónskej literatúry, ktorá z rôznych hľadísk chronologicky analyzuje Platónovu spisbu. Na druhej strane je to výkladová tradícia, ku ktorej sa Dembiňski priamo prihlasuje a ktorú sa snaží domyslieť. Onou priznanou interpretačnou pozíciou je práca bádateľov z tzv. tübingenskej školy. Ide o práce zo 60-tych a 70-tych rokov, ktoré Dembiňski považuje za vrchol súčasných platónskych výkladov.

Tzv. "tübingenský Platón" je dobre známy "autor" *nenapísaného učenia* (*Ungeschriebene Lehre*). Tübingenski platonici sa sami zaraďujú k interpretačnej linii, ktorá mala začať Aristotelom, pokračovať starovekými komentátormi Platóna a ktorá bola obnovená až súčasnými interpretátormi ako Krämer (r. 1959 napísal prvú významnú prácu na túto tému) alebo Gaiser. Tübingenský Platón sa ujal pomerne rýchlo v Nemecku a o niečo neskôr aj vo Francúzsku (Marie-Dominique Richard) a Taliansku (Giovanni Reale). V anglosaskom svete sa nepresadil, alebo len nevýrazne či v "umiernenej podobe" (J. N. Findlay, Kenneth M. Sayre). Dobrým príkladom kritiky ezoterických interpretácií Platóna je práca Harolda Chernissa, Gregory Vlastosa a v poslednom čase Luca Brissona.

Východiskom ezoterických interpretácií je Platónova kritika písma a písania vo *Faidrovi* a v *Siedmom liste*, kde vyjadruje skeptický postoj voči možnosti poznávať "samotnú skutočnosť". Výklady sa opierajú o liniu starovekých autorov, ktorí rôznymi spôsobmi referujú o Platónovom "orálnom učení", (malo byť určené údajne len úzkemu okruhu akademikov). Patri sem Aristoteles, Aristoxenes, Alexandros z Afrodisiaka, Simplikios, Sextos Empirikos atď. Najvýznamnejšou analýzou tübingenskej školy dokladajúcou orálnu náuku je tzv. koncepcia *Prvých Princípov*, ktorá mala byť - ale v písanej podobe sa tým nestala - preformulovaním všetkých predošlých koncepcií ideí založenom na pytagorejskom učení o "ideálnych číslach". Od prvých a najvyšších princípov, o ktorých Platón hovorí napr. v *Siedmom liste*, by sa mali odvodiť idey "ako také" (tým sa má vyvrátiť presvedčenie niektorých bádateľov, že neskorý Platón opustil vlastnú myšlienku ideí). Ezoterický Platón môže mať množstvo podôb; z nich najradikálnejšia je tá, ktorá presviedča, že Platón spájal orálne učenie so "spôsobom života" čiže so "spôsobom myslenia"; ak by sa učenie dostalo za brány Akadémie (napr. v podobe písaných textov), stratilo by na vlastnej sile, prestalo by byť učením vo význame, aký mu prisúdil

u Aristotela: *EN* 1096a 16 (pozri taktiež *Aristotelis Fragmenta*, zl. 8 Ross). Jedna z najzaujímavejších statí na túto tému pochádza z pera Hansa-Georga Gadamera (*Amicus Plato magis amica veritas*, Hamburg, Felix Meiner Verlag 1968).

Platón. Z toho by, samozrejme, vyplývalo, že dialógy zachované pod Platónovým menom sú pre nás bezcenné. Ak chceme Platóna pochopiť ako mysliteľa, mali by sme ich zahodiť a uskutočniť myšlienkové kroky - tak, ako to urobil sám Platón, ktorý to "očakával" aj od svojich nasledovníkov - smerom k "vnútornému logu".

Dembiňského interpretácia nenasleduje radikálnu líniu ezoterických výkladov. Koniec koncov, podobný postoj by značne znemožňoval akúkoľvek snahu napísať o Platónovom myslení nejakú "knihu". Dembiňski v tomto zmysle pripúšťa opodstatnenosť tradičných výkladov, aby vzápätí zužitkoval niektoré z ich postrehov pre potreby vlastnej interpretácie. Postupuje cez analýzu jednotlivých dialógov, ktoré podľa neho naznačujú "evolúciu teórie ideí", a dospieva až k miestu prekročenia exoterickej doktríny a k uchopeniu doktríny ezoterickej. Zaujímavé na tomto postupe je to, že kým prvá časť knihy používa interpretácie bádateľov, ktorí odmietajú "ezoterického Platóna", záver knihy využíva predchádzajúci výklad na to, aby preukázal "skutočnosť" nenapísanej náuky. Tento postup nie je náhodný; slúži ako upozornenie na zvláštnu "vnútornú logiku", približujúcu "obidvoch" Platónov. Myslím, že takáto alebo podobná interpretácia je opodstatnená, pokiaľ je argumentačne doložená, a to nezávisle od toho, aký je osobný postoj interpretátora. Pokiaľ ide o Platóna, môžeme hodnotiť interpretácie jeho myslenia len podľa toho, ako sú vypracované a vystavané; nedokážeme však niektorú z nich vyhlásiť za lepšiu a inú za horšiu. Práve v prípade Platóna - a to je na tomto "priateľovi pravdy" to čarovné - by sme sa takýmto "hodnotiacim prístupom" priznávali skôr k vlastnej (už mierne dogmatickej) pozícii než k snahe interpretovať Platóna. Nič menej, a nič viac.

Cesta Dembiňského Platóna k "teórii ideí" začína analýzou textov, ktoré by sme mohli chápať ako "zrodenie" jej myšlienky (1. kapitola). Tzv. rané sokratovské dialógy postupujú ako jeden šik k tzv. εἶδεα jednotlivých vecí. Keď sa pýtame na zbožnosť "ako takú", priateľstvo "ako také", odvážnosť "spoločnú všetkým veciam, ktoré nazývame odvážnymi", naše premýšľanie orientujeme smerom k "veci samej". Jazykový charakter maieutického skúmania prekračuje dialóg *Kratylos*, ktorý vyúsťuje do požiadavky poznávať τὸ εἶδος zo samotných vecí (2. kapitola). Na svojej ceste k ideám musí Platón prekonať "tieň sokratovskej logiky". Prvé pokusy o sformulovanie toho, čo neskôr nazve slovom ἴδεα, sa viažu k tzv. "strednému obdobiu". Dembiňski analyzuje pasáže z dialógov *Faidón*, *Faidros*, *Symposion* a *Ústava*, aby poukázal na množstvo aspektov, ktoré Platóna sprevádzajú počas jeho pokusov uchopiť idey ako skutočnosti na jednej strane a ako myšlienkové koncepty na strane druhej (3.-4. kapitola). Podobnosť Slnka, Úsečky a Jaskyne z *Ústavy* 6-7 (silne poznačené číselným pytagoreizmom) umožňujú nový pojem dialektiky, ktorá sa postupne stáva oproti tej sokratovskej stále viac "vedením"; síce zvláštnym vedením, ktoré nemôžeme chápať ako nejaký "súhrn poznatkov", ale predsa vedením, ktoré si je vedomé vlastnej "rozumnosti" (5. kapitola). Preverenie prvých pokusov o priblíženie sa k ideám predstavuje koncept *anamnēsis* v *Menónovi* a *Faidónovi* (6. kapitola). Na rad prichádza eleatská diferencia Jedno-Mnohé z *Parmenida* (7. kapitola) a jej premyslenie z hľadiska diferencie súcno-nesúcno v *Sofistovi* (8. kapitola). Zdá sa, že mnohé z toho, na čom bola vystavaná koncepcia ideí, musíme zavrhnúť, pretože narážame na neriešiteľné apórie. Naše skúmanie sa v tomto zmysle presúva od všeobecného pojmu idey k pojmu Idey-Miery vo *Filébovi* (9.

kapitola). Podľa Dembiňského je príznačná skutočnosť, že dialóg nekončí aporeticky, ako sme si na to už privykli počas našej cesty k možnosti myslieť ideu. *Filébos* je úzko spätý s Mierou vykreslenou prísne matematicky v *Timaiovi* (10. kapitola). Matematický obraz poriadku vecí, ktorý nachádzame na konci "evolúcie Platónovej teórie ideí", vrcholí v koncepcii Prvých Princípov (11.-12. kapitola). Jedno (ěv) už nestojí oproti Mnohému, ale naproti Neurčitej Dyáde. Práve v tomto momente vstupuje do hry myšlienka ezoterickej náuky tak, ako je naznačená v niektorých pasážach z Platónových dialógov a listov a ako je priamo vyložená niektorými Platónovými komentátormi a kritikmi.

Dembiňski vychádza - ako sme už pripomenuli - z prác Hansa Krämera a Konrada Gaisera, ktoré sa snaží domyslieť vo vzťahu k vlastnej analýze "evolúcie". Zdá sa, že Platónova "teória ideí" dospieva počas vlastného vývinu k nutnosti Prvých Princípov (mier ideí) založených na pytagoreizme ideálnych čísiel. Až z tohto pohľadu vyvstáva pred nami Platónova koncepcia idey v určitej celistvosti - v celistvosti, ktorá nie je prítomná len v myšlienkovom koncepte, ale najmä v tom, ako my sami uchopujeme svet nášho poznania (napr. vo fyzike, pre ktorú dodnes platí, že ňou poznávaná "fyzikálna skutočnosť" sa dá vyjadriť práve a len jazykom matematiky).

Dembiňského Platón je ukážkou premýšľania, ktoré núti a vyzýva na ďalšie premýšľanie. Už to je dostatočný dôvod na to, aby sme ho čítali. Nemusíme "súhlasit" s analýzami či postojmi interpretátora. Nemusíme dokonca ani prijať "ezoterického Platóna". No každá kvalitná interpretácia, vrátane tých "ezoterických", nás dokáže poučiť. Interpretácia je proces; proces veľmi blízky samotnej povahe platónskej dialektiky; proces, ktorý má pred sebou cieľ, ale nemá ho ešte vo vlastníctve - ako mávame veci, ktoré sú pre nás už "hotové". Tak, ako sa Platón bráni pozitívnemu čítaniu, aj knihy o jeho myslení by mali byť predovšetkým sprítomnením *našho premýšľania*, a nie hodnotenia. Práve to je zmyslom starej sentencie, ktorú si platonici dodnes odovzdávajú: Platón je pre nás mysliteľom len dovtedy, kým nezačneme premýšľať my sami, sami za seba. Myslím, že takúto podobu platonizmu môžeme v tom najlepšom zmysle slova prisúdiť Dembiňského práci o Platónovi.

A ešte čosi: Teším sa na časy, keď sa aj my na Slovensku pustíme do Platóna. Som presvedčený, že mnohým súčasným otázkam nanovo porozumieme práve vtedy, keď začneme rozumieť vlastnej dejinnosti otázok, ktoré si kládli rovnako, a predsa inak mnohí myslitelia pred nami.

Vladislav Suvák

Mgr. Vladislav Suvák
Katedra filozofie FF PU
17. novembra 1
080 78 Prešov
SR